

Schengen

Marijana Hameršak, Marta Stojić Mitrović

Schengen je naziv za projekt ukidanja graničnih kontrola između država centra Europe i uvođenje pojačanih kontrola granica na obodima kontinenta. Koristi se kao prostorna metonimija za šengensku pravnu stečevinu (*acquis*) i s njom povezane dokumente, sustave i prakse: Schengenski sporazum, Konvenciju o provedbi Schengenskog sporazuma, Zakonik o schengenskim granicama, Schengenski informacijski sustav (SIS), područje na koje se odnosi, vize za kratkotrajan boravak i dr. Uz ovu službenu, zakonski definiranu terminologiju u medijima i svakodnevnom govoru paralelno cirkuliraju i neslužbeni pojmovi kao što su šengenska zona, šengenska viza, šengenska granica, šengenski instrument ili šengenska država. U terminološkoj bazi EU, IATE, uz njih nalazimo i druge, manje poznate pojmove, primjerice šengenski ID, šengensko upozorenje, šengenski ciklus, pa i šengenski autobus.

Posebno su zanimljivi šengenski pojmovi u negacijskom obliku, poput pojma ne-šengenske vize koji se ponekad koristi u neformalnoj komunikaciji za vize za EU države koje nisu u šengenskoj zoni (Rumunjsku, Bugarsku, Cipar, donedavno Hrvatsku). Tu su i pojmovi koji ciljano mobiliziraju šengenski imaginarij, kao *brand* koji garantira da je uspostavljena adekvatna regulacija i sistem provjere (porijekla i kvaliteta robe i financija, ispunjenosti standarda ili identiteta ljudi) i nadzora kretanja. Takav je pojam mali ili mini Schengen koji se koristio za imenovanje udruživanja država zapadnog Balkana koje su, u obratu stvari, ne tako davno i same bile upisane u tzv. crni Schengen ili crnu šengensku listu. Posljednja je još jedan šengenski pojam, a odnosi se na popis država čiji su državljani 2000-ih trebali vize za ulazak u šengensko područje.

Kako se to naglašava i u bazi IATE, u pojašnjenju prijevoda pojma *Schengen area*, prema pravopisnim pravilima hrvatskog jezika pridjevi izvedeni iz naziva mjesta pišu se fonetski, što bi u ovom slučaju bilo „šengenski“. Oblik „schengenski“ ipak se preferira u bazi, ali i službenoj komunikaciji, jer se on „ustalio u hrvatskim prijevodima pravne stečevine EU-a“ te ga „iz pravnih razloga sada više nije uputno mijenjati“. S obzirom da pravni razlozi nisu obavezujući za ovaj tekst on će težiti upotrebi fonetskog pridjevskog oblika kad god se ne radi o citatu ili službenom nazivu.

Schengen svoje ime duguje nazivu mjesta u kojem su Njemačka (tadašnja Zapadna Njemačka, odnosno Savezna Republika Njemačka), Francuska, Luksemburg, Belgija i Nizozemska 1985. godine potpisale sporazum o postupnom ukidanju graničnih kontrola na svojim granicama. Sporazum je ustvari potpisan na brodu *Princesse Marie-Astrid*, u blizini Schengena, na dijelu rijeke Mozele (Moselle) koji je na tromeđi Njemačke, Luksemburga i Francuske, na lokaciji od „izrazite simbolike za novi 'postnacionalni' pristup kontroli granica“ (Zaiotti 2011: 4). Schengen, dakle, nastaje izvan okvira Europske unije, tada Europske ekonomske zajednice, u koju se naknadno implementirao kroz ugovore, sporazume, dogovore i sastanke tijekom 1990-ih i 2000-ih i same nazvane poput Schengena po geografskim imenima, poput Ugovora iz Amsterdama ili Ugovora iz Lisabona.

Implementaciju Schengena u EU, koja je od početka bila postavljena kao jedan od njegovih ciljeva, pratile su rasprave i prijepori, ali i šengenizacija Unije, umjesto očekivane europeizacije Schengena (Zaiotti 2011: 153). Kao model uspostavljen multilateralno i odozgo, mimo mehanizama demokratske kontrole i intervencija te *a posteriori* i u osnovi fluidno i neobvezujuće uključen u EU o čemu su napisane brojne analize (Votoupalová 2020), Schengen kontinuirano prelazi vlastite fizičke i pravne granice, istodobno osiguravajući, ali i stalno prijeteći kulturnoj, političkoj i prostornoj koherentnosti EU. Tako je jedan od rezultata naknadne implementacije Schengena u Europsku uniju i to da EU, kako je u ranim danima Schengena primijetio William Walters (2002: 567), nema jedinstvenu granicu za koju se može reći da određuje neki jedinstveni administrativni prostor.

Šengenski prostor, koje je danas višestruko veći nego 1995. godine kada je prvih sedam europskih država počelo primjenjivati sporazum o ukidanju graničnih kontrola, ni danas ne obuhvaća u cijelosti sve države članice Europske unije, dok dodatno uključuje i nekoliko država koje nisu članice EU. Osim toga, Schengen obuhvaća i prostore njegova utjecaja, bolje rečeno, prostore ovisne o njemu. U skladu s eksternalizacijskom tendencijom Schengenena kao projekta EU interne eksternalizacije na liniji centar-periferija (Cobarrubias et al. 2023), šengenski se mehanizmi, naime, primjenjuju i izvan šengenskog područja slobodnog kretanja. Dijelovi šengenske pravne stečevine, financije i prakse prelijevaju se u ne-šengenske EU države putem ponekad dugotrajnih, stalno otvorenih procesa pristupanja Schengenu, kakav je bio i hrvatski. Šengenski mehanizmi i metode onedavno se sve više šire i u države koje nisu članice EU, a za što su primjer recentni sporazumi Frontexa, čuvara, straže vanjskih granica EU i Schengena, sa Sjevernom Makedonijom, Albanijom ili Srbijom.



Granični prijelaz Prilišće/Žunići, 29. 9. 2023. Foto: Marijana Hameršak

Prema šengenskoj logici, stroge kontrole oboda preduvjet su slobode kretanja unutar šengenske zone, ili drugim riječima, cijena abolicije internih granica je stroga kontrola vanjskih granica. Schengen u tom smislu amplificira iskustvo granice za države, zajednice i pojedince na vanjskoj granici i s druge strane te granice, pa se za njega koriste i metafore tvrđave Europe i novе željezne zavjese. Ta je logika generirala i sve veći fokus na zajedničkim kontrolama vanjskih granica, pa i osnivanje i rast Frontexa, kao i stvaranje zajedničkog europskog sustava azila (CEAS), procese koji su desetljećima razapeti između divergentnih političkih opcija, interesa i pozicija država članica EU. Istodobno se ni na internim granicama ustvari nikada nije radilo o ukidanju kontrola, nego o njihovom premještanju u unutrašnjosti država centra i to kroz kompleksne i decentrirane državne i nadržavne mjere i prakse, materijalne, digitalne, pravne i druge sustave i alate kontrole kretanja, od Eurodaca do Dublina i uzimanja otisaka prstiju, od kontrole javnih prijevoznih sredstava u blizini granice, kroz regularne prolaske i zaustavljanja na obližnjim benzinskim stanicama, do detencijskih centara, koji oblikuju „neku vrstu stalno promjenjive zastrašujuće žive klopke za nepoželjne“ (Hameršak i Pleše 2017: 9).

Šengenski prostor, službeno, ima dva cilja: „Otvaranje unutarnjih granica jedna je strana šengenskog novčića. Druga strana je osiguranje sigurnosti svojih građana. To uključuje pooštavanje i primjenu jedinstvenih kriterija za kontrole ne-šengenskih državljana koji ulaze u EU na zajedničkoj vanjskoj granici, razvijanje suradnje između graničnih policija, nacionalnih policija i pravosudnih tijela te korištenje sofisticiranih sustava razmjene informacija“. Prvi cilj, ukidanje unutarnjih granica, koji je bio pokretač cijelog projekta i koji je i danas za mnoge koji žive na njegovu teritoriju ključno postignuće i simbol EU, danas se, kako pokazuje ovaj citat, svodi na samorazumljivi i sporedni aspekt Schengena, dok se drugom, sigurnosnom aspektu daje puno više prostora (usp. Guild 2001). Ovaj konflikt između težnje prema nesmetanoj, neoliberalnoj, globalnoj cirkulaciji dobara, usluga i kapitala, s jedne strane, i, s druge, prema biopolitičkoj kontroli ljudi u literaturi se još naziva, kako podsjećaju Sabine Hess i Bernd Kasperek (2017: 51), dilemom kontrole ili dvostrukim imperativom Schengenlanda. Prenaglašavajući sigurnost nad slobodom, Schengen ima, malo je reći, negativan utjecaj na susjedne zemlje i ne-EU državljanе, države na vanjskoj granici, percepciju i praksu ljudskih prava, ravnopravnosti, pravednosti, solidarnosti, sigurnosti, suvereniteta i granica u EU, a o čemu već postoji i zamjetna literatura (Votoupalová 2020).



Granični prijelaz Prilišće/Žunići, 29. 9. 2023. Foto: Marijana Hameršak

Schengen se u literaturi dugo opisivao u pojmovima raskida s vestfalijanskim granicama, kao format postnacionalne granice koja „čini se ne obitava u području klasične geopolitike, država protiv država, rata i mira“ (Walters 2002: 564). Granice Schengena su prije pravne, nego fizičke i vezane za teritorij, te imaju naglašenu dimenziju kriminalizacije migracija (usp. npr. Guild i Bigo 2010). Stoga je u šengenskom krajoliku posebno mjesto dano iregularnim, **iregulariziranim** migrantima koji su „*ujedno* navodni 'uzrok' potrebe za strožim mjerama i performativni 'učinak' tih mjera“ (Vaughan-Williams 2015: 20). Drugim riječima, šengenske se granice u javnom diskursu prije svega predstavljaju kao brana od sigurnosnih prijetnji latentno personaliziranih u rasijaliziranim figurama muslimana i nebijelih osoba (Walters 2002: 570), odnedavno i militariziranih kroz diskurse o hibridnom ratovanju, odnosno pritiscima i intervencijama Turske i Bjelorusije i slanju izbjeglica na EU granice (usp. İşleyen i Sibel Karadağ 2023). Ovaj pravac renacionalizacije šengenskih granica ili njihova podređivanja nacionalnim interesima i imperativima može se pratiti i unutar Schengena, gdje od **dugog migracijskog ljeta** 2015. godine države članice kontinuirano ili povremeno, često i u koordinaciji kao u jesen 2023. godine, uvode granične kontrole i na unutarnjim granicama. Te, nesistematske kontrole, se mogu provoditi nad svima koji se kreću nekim područjem (Popescu 2015). U potrazi za nekoliko migranata, kontroliraju se tisuće vozila. Osim intenziviranja nadzora nad općom populacijom i njenim kretanjem, ove prakse imaju i druge posljedice, normalizaciju praksi rasne profilacije i iregularizacije općenito. Recentni val uvođenja kontrola na internim granicama u 2023. godini imao je, donekle, slično onom iz 2015. godine (Guild et al. 2015), elemente pokazne vježbe visokog medijskog i dnevno-političkog doseg. Schengen se tu koristio strateški, kao alatka vanjskopolitičkih odnosa, sredstvo polarizacije birača, spektakularizacije granica i rada granične policije te normalizacije stava prema kojem su migracije problem.

Spektakl šengenskih kontrola diskurzivno locira rizik s one strane granica zone i ljude koji dolaze izvana identificira kao remetilački faktor. Schengen istovremeno implicira da je maksimalna kontrola onih koji su već unutra, dakle, građana i drugih stanovnika država šengenske zone – uspostavljena. Stranci koji ostave dovoljno odgovarajućih podataka, u biometrijskim pasošima ili dokumentaciji koju podnose za vizu, na primjer, stječu pravo pristupa ovoj zoni. Budući da su kriteriji kontrole *a priori* zadovoljeni, svakodnevne provjere unutar zone postaju izlišne. Da bi se mogli kretati u šengenskom području, ljudi prethodno moraju pristati na nadzor, čineći „slobodu kretanja“ još jednom retoričkom igrom sekuritarnog režima. Gledano iz tog kuta, očito je da spomenuta, temeljna dilema ili dvostruku imperativ šengenske zone u stvari ne postoji.

21. 11. 2023. Nadopunjeno 26. 3. 2024.

Literatura

Cobarrubias, Sebastian, Paolo Cuttitta, Maribel Casas-Cortés, Martin Lemberg-Pedersen, Nora El Qadim, Beste İşleyen, Shoshana Fine, Caterina Giusa i Charles Heller. 2023. „Interventions on the Concept of Externalisation in Migration and Border Studies“. *Political Geography* 105: 102911.

Guild, Elspeth i Didier Bigo. 2010. „The Transformation of European Border Controls“. U *Extraterritorial Immigration Control*. Leiden: Brill, 252-273.

Guild, Elspeth, Evelin Brouwer, Kees Groendendijk i Sergio Carrera. 2015. „What is Happening to the Schengen Border?“ *CEPS Paper in Liberty and Security in Europe* 86

Guild, Elspeth. 2001. *Moving the Borders of Europe*. Nijmegen: Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Hameršak, Marijana i Iva Pleše. 2017. "Zarobljeni u kretanju. O hrvatskoj dionici balkanskog koridora". U *Kamp, koridor, granica. Studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu*. Emina Bužinkić i Marijana Hameršak, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za mirovne studije, Fakultet političkih znanosti – Centar za

istraživanje etničnosti, državljanstva i migracija, 9-39.

Hess, Sabine i Bernd Kasperek. 2017. „De- and Restabilising Schengen. The European Border Regime After the Summer of Migration“. *Cuadernos Europeos de Deusto* 56: 47-77.

Popescu, Gabriel. 2015. „Controlling Mobility. Embodying Borders“. U *Borderities and the Politics of Contemporary Mobile Borders*. Anne-Laure Amilhat Szary i Frédéric Giraut. London: Palgrave Macmillan, 100-115.

Vaughan-Williams, Nick. 2015. *Europe's Border Crisis. Biopolitical Security and Beyond*. Oxford: Oxford University Press.

Votoupalová, Markéta. 2020. „Schengen Cooperation. What Scholars Make of It“. *Journal of Borderlands Studies* 35/3: 403-423.

Walters, William. 2002. „Mapping Schengenland. Denaturalizing the Border“. *Environment and Planning D: Society and Space* 20/5: 561-580.

Zaiotti, Ruben. 2011. *Cultures of Border Control. Schengen and Evolution of European Frontiers*. Chicago i London: The University of Chicago Press.

İşleyen, Beste i Sibel Karadağ. 2023. „Engineered Migration at the Greek-Turkish Border. A Spectacle of Violence and Humanitarian Space“. *Security and Dialogue*